

TÜRK DİLİ I

Hafta 9

Okutman Engin ÖMEROĞLU

GENEL DİL KÜLTÜRÜ

Aşağısı en azından
bir kere okuyun

1.14. Geçmişten Günümüze Türkçenin Yaşadığı Sorunlar ve Dilimizdeki Özensizlikler

Uzun bir geçmişe sahip olan Türkçemiz bu güne gelinceye kadar çeşitli dillerin baskısı altında kalmıştır. Özellikle İslâmiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesiyle Arapça ve Farsçanın dilimize tesiri büyük olmuştur.

XIII. Asırdan Tanzimat'a kadar bilim dili olarak Arapçanın, edebiyat dili olarak Farsçanın etkisi görülür. Bu dönemde Türkçeye birçok Arapça ve Farsça sözcük girmiş, sözcüklerin yanında tamlama düzeyinde de alıntılar olmuştur. Bu etkilenme sadece sözcük ve tamlama alışı ile kalmamış, Arap ve Fars nazım birimleri de kullanılmaya başlanmıştır.

Tanzimat'tan sonra yönünü Batı'ya çeviren Türk aydınları bu sefer Fransızca ve diğer Batı dillerinden aldıkları sözcükleri eserlerinde, hatta günlük konuşma dilinde kullanmışlardır. Bu dönemde "alafranga" olmak moda olmuş, bu gün de kullandığımız birçok Fransızca sözcük dilimize girmiştir. (otobüs, otomobil, tren, pantolon, pardösü...)

Günümüzde de dilimize yönelik bu tür baskıyı İngilizceden görmekteyiz. Özellikle İngilizceden alınan bazı sözcükler Türkçede karşılığı olmasına rağmen kullanılmakta, Türkçesi tercih edilmemektedir.

Dilimizin bu maruz kaldığı dış baskılara zaman zaman karşı çıkan devlet adamları, yazarlar, şairler olmuştur; ama bu karşı duruş Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün yaptığı çalışmalar kadar etkili olamamıştır.

Tarihte Türkçemiz bazen o kadar horlanmış dışlanmış ki aslında birer Türk devleti olan Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti ve daha sonraki Beylikler Dönemi'nde resmi dil Farsça olmuştur. Bu duruma isyan eden Karamanoğlu Mehmet Bey bir ferman yayınlayarak; *bundan sonra hiç kimsenin dergâhta, meydanda, çarşıda, pazarda Türkçeden başka bir dil kullanmamasını* istemiştir. Bu olay "**Dil Bayramı**" olarak her yıl Mayıs ayında Karaman'da kutlanmaktadır.

Doğu Türkçesinin önemli temsilcisi, Çağatay edebiyatının kurucusu Ali Şir Nevaî de Türkçenin dışlanmasına adeta isyan ederek yazmış olduğu "*Muhakemetü'l-Lügateyn*" (iki dilin karşılaştırılması) adlı eserinde Türkçenin Farsçadan üstün bir dil olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Yine Osmanlı döneminde zaman zaman sade Türkçe cereyanı olmuş; **Aşık Paşa, Edirneli Nazmi, Aydınlı Visali, Tatavallı Mahremî** ve ünlü şair **Nedim** Türkçenin sadeleşmesi için çalışarak "*Türk-i Basit*" (Sade Türkçe) akımın öncülüğünü yapmışlardır.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra Selanik'te Genç Kalemler Dergisi etrafında toplanan Milli Edebiyat'ın önemli yazar, şair ve düşünürleri Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Canip, Yusuf Ziya Ortaç, Ahmet Hikmet Müftüoğlu...

Türkçenin sadeleşmesinde önemli bir başarı elde etmişlerdir. Yapılması gerekenleri belirlemişler ve bunu uygulamışlardır.

Aşağıda Milli Edebiyat'ın önemli temsilcilerinden Ziya Gökalp'in şiiri bu dönemi çok iyi özetlemektedir.

Türkçe

*Uydurma söz yapmayız,
Yapma yola sapmayız,
Türkçeleşmiş, Türkçedir;
Eski köke tapmayız.*

*Türklüğün vicdanı bir;
Dini bir, vatani bir;
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisani bir.*

*Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize.
İstanbul konuşması
En saf, en ince bize.*

*Lisanda sayılır öz
Herkesin bildiği söz;
Mânâsı anlaşılan
Lûgate atmadan göz.*

*Açık sözle kalmalı,
Fikre ışık salmalı;
Müteradif sözlerden
Türkçesini almalı.*

*Yeni sözler gerekse,
Bunda da uy herkese,
Halkın söz yaratmada
Yollarını benimse.*

Türkçe ile ilgili asıl bilimsel ve kapsamlı çalışmalar cumhuriyet kurulduktan sonra başlamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Atatürk, dil çalışmalarına önem vermiş ve bu günkü **Türk Dil Kurumu**'nu, **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** adıyla 12 Temmuz 1932'de kurduştur.

Bu dönemde dil çalışmaları yoğunlaşmış. 1932, 1934 ve 1936 yıllarında yapılan üç kurultayda hem Kurumun yönetim organları seçildi, hem de dil politikası belirlenerek bilimsel bildiriler sunulup tartışılmış. 26 Eylül, 5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı sonunda Kurumun "Lügat-İstilah, Gramer-Sentaks, Derleme, Lenguistik-Filoloji, Etimoloji, Yayın" adları ile altı kol hâlinde çalışmalarını sürdürmesi kabul edilmiş.

Atatürk'ün sağlığındaki dil çalışmalarını iki kısımda inceleyebiliriz.

Birinci bölümünde dilde sadeleşme çalışmalarına hız verilmiş; ancak ikinci bölümde sadeleşme hareketinin aşırıya kaçtığını gören Atatürk, bu çalışmaların dilimizi yıpratıldığını fark ederek yanında bulunan Falih Rıfkı Atay'a bu işin içinden çıkılmaz bir hal aldıldığını, bu durumu düzeltmek gerektiğini söylemiştir. Bundan sonra

dildeki “sadeleşme/ arılaşma” çalışmaları sona ermiştir. Halkın konuştuğu sözcüklerin yabancı asıllı olmasına bakılmaksızın Türkçe olduğu, görüşü hâkim olmuştur.

Atatürk’ün ölümünden sonra bazı çevreler bu “arılaştırma/ sadeleştirme” çalışmasına devam etmiştir. Dilimiz ideolojiye alet edilmiş, siyasi alanda olduğu gibi dilde de insanlar kutuplara ayrılmıştır. Bu durum dilimizi gereksiz bir tartışma ortamına çekmiştir. 1940’lı yıllardan 1980’li yıllara kadar zaman zaman devam eden bu durum; “sadeleşme, arılaştırma, zleşleştirme” çalışmaları ve bununla ilgili tartışmalar günümüzde artık geride kalmış; Türkçemiz, Türk Dil Kurumu’nun ve ülkemizin birçok yerinde açılan Fen-Edebiyat Fakültelerine bağlı Türkoloji bölümlerinin yaptığı bilimsel faaliyetlerle gerçek yerini bulmuştur.

Ancak buna rağmen Türkçemiz, günümüzde birçok olumsuzluklarla, baskılarla karışlaşmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Türkçesi olduğu halde İngilizce –veya başka dillerden- sözcükleri tercih etmek: Günümüzde bütün işyerleri neredeyse yabancı isimle açılmaktadır. Hemen hemen bütün şehirlerdeki cadde ve sokaklarda bu yabancı isimleri görmek mümkündür; ancak bazı belediyeler bu konuda Türkçeyi korumak için kanunlar çıkarmış, böyle işyerlerine ek vergiler getirerek Türkçe isim tercih edilmesi konusunda meclis kararları almışlardır. Bu tür çalışmaların yaygınlaşması gerekir.

Ayrıca Türkçesi olduğu halde İngilizce sözcükleri tercih etmek de yanlıştır: *hastane* yerine *hospital*; *allaha ısmarladık* yerine *bay bay*; *cankurtaran* yerine *ambulans*, *bilgisayar* yerine *computer*; *tamam* yerine *okey*; *e-posta* yerine *email*, *kısa sınav* yerine *quiz*, alışveriş merkezi yerine *shopping center*...

Aşağıda bu gün çok sıkça kullanılan İngilizce/ yabancı ve karşılığı olan Türkçe sözcükler vardır:

viraj: dönemeç.

tripleks: Üç katlı.

trend: eğilim.

transparan: saydam.

trekking: dağ yürüyüşü.

şov: gösteri.

printer: yazıcı.

prodksyon: yapım.

defans: savunma.

dekont: hesap belgesi.

dijital: sayısal.

catering: yemek hizmeti.

ip: yonga.

bodyguard: koruma.

brifing: bilgilendirme.

adisyon: hesap... Bu rnekleri çoğaltabiliriz.

Bu durumdan daha vahim olanı da bazı gazete, TV kanalları ve bu kanallardaki program isimlerinin de yabancı olmasıdır. Ulusal kanalların, gazetelerin dil konusunda hassas olması gerekir; çünkü toplumu bir şekilde aydınlatan ve yönlendiren en önemli kuruluş onlardır.

Ayrıca yine bu gazete ve TV’lerin bazılarında yapılan dil yanlışları ve Türkçeyi doğru, güzel kullanma konusuna dikkat etmemeleri, sunucularını liyakate göre seçmemeleri de eleştiri konusudur.

Hemen her gün bu yayın organlarında rastladığımız dil yanlışları/ anlatım bozuklukları dilimize zarar vermektedir. Gazetelerde yazım ve noktalama yanlışlıkları yapılmamalıdır. Basın ve yayın organları yazım ve noktalama yanlışları konusunda dikkatli olmak zorundadır.

Türkçe dünyanın en zengin dillerindendir. Türkçe ile her şeyi anlatabiliriz; söz varlığımız buna yeterlidir. Türkçe bir bilim dilidir. Bunun içindir ki eğitim dili Türkçe olmalıdır. Bu gün Anadolu liselerinde ve fen liselerinde eğitim dili artık Türkçedir. Bu kumlarda eğitim dilinin Türkçe olması doğru, yerinde bir karardır. Eğitim dili İngilizce, Fransızca olan bazı üniversitelerimizin de Türkçe ile eğitim vermeleri Türkçeye yapılan en güzel hizmet olacaktır. Yabancı dili öğrenmek farklı, eğitim dilinin yabancı olması farklı bir konudur. En iyi eğitim, ana dille yapılır. Bir yabancı dili ne kadar iyi öğrenirsek öğrenelim ilgili dersi en iyi ana dilimizle anlayabiliriz. Ana dilimiz bizim aynı zamanda düşünce dilimizdir. Ülkesini, milletini seven insanlar düşünce diline, ana diline sahip çıkmalıdır.

Diğer bir konu, Bazı TV programlarındaki ve Türk filmlerindeki özensizliklerdir. Bu özensizlikleri şöyle sıralayabiliriz: Argo konuşma, yerel ağızların ön plana çıkarılması... Türkçe eğitiminde en önemli amaç hiç şüphesiz İstanbul Türkçesini; resmi dili, edebiyat dilini hâkim kılmak, yaygınlaştırmaktır. Ancak özellikle son dönemlerde çevrilen filmlerde, TV dizilerinde, tiyatro oyunlarında bu konulara dikkat edilmemektedir.

Yabancı Filmler Türkçeye çevrilirken yapılan çeviri hataları da ayrı bir eleştiri konusudur. İngilizceden Türkçeye çevrilirken Türkçede olmayan deyimleri, sözleri kullanmak yanlıştır. “Çay içer misiniz?” yerine “Çay alır mısınız?” “Banyo yapar mısınız?” yerine “Banyo alır mısın?” yine “Lütfen Tanrım!” gibi bir yakarış Türkçede yoktur. “üzgünüm” umarım gibi söyleyiş biçimleri de yanlıştır. Bunlar İngilizceden yanlış aktarılan çevirilerdir... Yine Türkçede olmayan İngilizceden alınan tamlama şekillerinin kullanılması; *grup iki, bölüm üç* gibi tamlamalarda tamlayanla tamlananın yer değiştirmesi Türkçede yoktur.

Kısaltmaların ve bazı harflerin İngilizce gibi okunması, telaffuz edilmesi: MSN’nin “em-es-en” SMS’nin “es-em-es” F klavyenin “ef klavye” şeklinde okunması, telaffuz edilmesi yanlıştır. Bizim alfabemizin okunuşu bilinmektedir. İlköğretim okulunda okuyan birinci sınıf öğrencileri bile yukarıda yazılanları doğru, Türkçe biçimiyle okuyacaktır.

Arapça konuşulan ülkelerden gelen yabancı uyruklu kişilerin bizde de var olan isimlerinin İngilizcedeki gibi okunması ve yazılması da yanlıştır: Muhammet’in Mohammed; Yusuf’un Yusuef; Selami’nin Sellami; Ayşe’nin Aishe...

Son zamanlarda bazı iş yerlerinin Türkçe adlarının İngiliz alfabesine göre yazılması da dilimize yapılan yanlışlardandır: Paşa yerine Pasha; Aşk yerine Ashk Cafe...

Dilimizi korumak, onu doğru güzel kullanmak hepimizin görevidir. Dilimiz kimliğimizdir, dilimiz ses bayrağımızdır; bu yüzden dilimize sahip çıkalım, onu doğru kullanalım.

DİL BİLGİSİ

24

2. Ses Hadiseleri

Sesler kelimeleri oluştururken bazı ses hadiseleri meydana gelir. Bu ses hadiselerinin yaygın olanları şunlardır:

2.1. Ses Türemesi

Sesler yan yana gelirken bazen doğrudan doğruya birleşmez, araya ilâve bir ses alır. Buna ses türemesi denilir: **oda-y-a**, **iki-ş-er**, **kapısı-n-dan**... Bu hadiseye “**Kaynaşma**” da denir.

Bazı pekiştirmeli kelimelerde ses (ünlü türemesi) görülür:

- **sağlam = sap+a +sağlam,**
- **Yalnız = yap+a+yalnız, temiz = te+r+temiz...**

Ayrıca Arapçadan dilimize giren bazı kelimeler “etmek ve olmak” yardımcı fiilini alırken de bu hadise meydana gelir:

- **af + et-> af +f + etti , hâl +l +oldu...**

Aynı tür kelimelerin sonuna ünlü bir ses geldiğinde de bu hadise meydana gelir:

- **hak + k+ ında, Sır +r + ını...**

Dilimize Batı’dan girmiş bazı kelimelerde de bu hadise görülür:

- **laboratuar > laboratu+v+ar, fiasko > fi+y+asko, stasyon > i+stasyon...(Bu hadiseye ünsüz türemesi de denir.)**

Aynı tür kelimelerin sonuna ünlü bir ses geldiğinde de bu hadise meydana gelir:

- **hak + k+ ında, Sır +r + ını...**

Dilimize Batı’dan girmiş bazı kelimelerde de bu hadise görülür:

- **laboratuar > laboratu+v+ar, fiasko > fi+y+asko, stasyon > i+stasyon...(Bu hadiseye ünsüz türemesi de denir.)**

Oldurganlık eki ‘**dir**’ın ‘**kalmak**’ fiiline getirilmesi sonucunda kelimenin sonundaki ‘**k**’ ünsüzü düşer: **kal-k-dir-mak > kaldırmak** (Bu hadiselere **ünsüz düşmesi** de denir.)

Ayrıca bazı kelimelerdeki **vurgusuz orta hece ünlüsü** düşer:

- **gönül+üm > gönlüm, burun+um > burnum...**

+Ar yapım ekiyle türetilen bazı kelimelerde ünlü düşmesi görülür:

- **sarı+ar- > sararmak, kara+ar- > kararmak...**

+IA yapım ekiyle türetilen kelimelerin bazılarında da ünlü düşmesi görülür:

- **yumurta+la- > yumurtla- , koku+la- > kokla-, sızı+la- > sızla-...**

İki heceli olup ikinci hecesinde dar ünlü bulunan yabancı asıllı kelimelerde ‘**et-**, **ol-**’ yardımcı fiillerle birlikte kullanıldığında da bu hadise görülür:

- **şükür-et- > şükretmek, kahır-ol- > kahrolmak, seyir-et- > seyretmek...** (Bu hadiselerle **ünlü düşmesi** de denir.)

2.2. Ünlü Değişmesi

“-yor” şimdiki zaman ekinin tesiriyle bazı kelimelerde ünlü değişmesi görülür:

- **başla-yor > başlı-yor, gözle-yor > gözlü-yor...**(Bu hadiseye **ünlü daralması** da denir.)

Ünlü değişmesi ‘ben, sen’ zamirlerinin **yaklaşma hâli ekini** (+a +e) aldıklarında da görülür:

- **ben > ban+a, sen > san+a**

2.3. Ünlü Birleşmesi

Bazı birleşik kelimeler birleşği oluştururken kelimelerdeki ünlüler kaynaşarak tek ünlü hâlini alır:

- **kahve+altı > kahvaltı, cuma+ertesi > cumartesi, Pazar+ertesi > pazartesi,**
- **ne+asıl > nasıl, bu+öyle > böyle, ne+ için > niçin...**

2.4. Benzeşme

Dilimizde en çok görülen ses hadisesidir. Kelimelerde bir araya gelen seslerden birinin diğerini kendisine benzetmesidir. Benzeşme hadisesi aşağıdaki başlıklar altında incelenir:

1. Teşekkül Bakımından Benzeşme Bir sesin diğerini kendi çıkış noktasına çekmesidir:

- **penbe > pembe, çarşanba > çarşamba,**
- **anbar > ambar, canbaz > cambaz...**

2. Temas Derecesi Bakımından Benzeşme Bir sesin diğerini, **açıklık-kapalılık; genişlik-darlık** bakımından kendine benzetmesidir.

- **ilaç > ilac+a, kitap > kitab+ı** (Bu hadiseye bazı kaynaklar **ünsüz yumuşaması** demektedir.)

Bazen de sedasız ünsüzle biten kelimeler ek alırken, ekte bulunan sedalı ünsüzü kendisine benzetir:

- **ayak+dan > ayak+tan, çalış+gan > çalış+kan, sanat+cı > sanat+çı...** (Bu hadiseye bazı kaynaklar **‘Ünsüz sertleşmesi’** demektedir.)

3. Düzlük-Yuvarlaklık Benzeşmesi Düz veya yuvarlak bir ünlünün diğerini kendine benzetmesidir:

- **o+bir >> öbür, açık > açik, çünkü > çünkü, karşı > karşı...**